

AXLOQIY IDEALNING MADANIY EVOLYUSIYASI

Mo'minov F.Q. –*Samarqand shahar IIO FMB
huzuridagi Qo'riqlash xizmati boshlig'i
o'rinbosari, katta leytenant.*

Axloqiy idealning madaniy evolyusiyasi haqida J. Assmannning izohi e'tiborga loyiq: u "madaniyat axloqiy idealni kollektiv xotira orqali shakllantiradi, chunki har bir jamiyat o'z idealini naqadar kechagi tajribalarini qadriyaviy talqin qilish vositasida yaratadi" deya yozadi.[1] Shunga qaramay, Assmann ideali ko'proq tarixiy-madaniy doimiylikka urg'u beradi, holbuki zamonaviy jamiyatlarda ideallar globalizatsiya ta'sirida tez-tez o'z shaklini o'zgartiradi. Ayniqsa axloqiy idealning global texnotsivilizatsiya davrida qayta shakllanayotgan ko'rinishlari K. Popper qarashlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Popperring fikricha, "axloqiy idealni mutlaq deb belgilash jamiyatni qotib qolgan tuzilmalarga olib boradi; ideal doimo tanqidiy aql orqali yangilanib borishi lozim".[2] Bu yondashuv idealning o'zgaruvchanligini asoslada-da, Popperring radikal ochiq jamiyat modeli madaniy merosning barqaror normativ vazifalarini yetarlicha e'tirof etmaydi.

Axloqiy ideal haqida fikr yuritish insonning mohiyati, mavjudligi va ijtimoiy voqelik bilan munosabati haqidagi fundamental falsafiy savollarga borib taqaladi. U insonning o'zini anglash ehtiyoji, jamiyatning qadriyaviy barqarorligi va ma'naviy maqsadlar tizimining muvozanatiga tayangan murakkab normativ fenomen sifatida namoyon bo'ladi. H. Bergson axloqiy idealni "inson ongining ijodiy intilishi natijasida paydo bo'ladigan ochiq axloqiy tizim" deb ta'riflab, uni dinamik, har doim yaratilayotgan hodisa sifatida ko'rsatadi.[3] Bergsonning intuitivizmga asoslangan qarashi idealning ijodiy va harakatdagi mazmunini ochadi, biroq uning haddan tashqari sub'ektivligi ijtimoiy-institutsional me'yorlarni soyada qoldiradi. A. Camus axloqiy idealni absurd dunyoda insonning o'z ma'nosini yaratish intilishi bilan bog'lab, "axloqiylikning eng yuksak shakli – bu insonning o'z javobgarligini o'z zimmasiga olishga bo'lgan tayyorgarligidir" deya yozadi.[4] Bu yondashuv idealning ekzistensial ildizlarini ochadi, ammo jamiyatdagi kollektiv turmush me'yorlari va axloqiy uyg'unlik ehtiyojini yetarlicha hisobga olmaydi. N. Luman axloqiy idealning ijtimoiy tizimlar nazariyasi doirasidagi o'rni haqida shunday deydi: "axloqiy ideal – bu kommunikativ tizimning o'zini o'zi tartibga solish mexanizmi bo'lib, u haqiqiy xulqni emas, balki me'yoriy kutishlarni boshqaradi".[5] Luman axloqiy idealni kommunikativ me'yoriy tizim sifatida yoritadi, ammo uning strukturaviy determinizmga moyilligi idealning shaxsiy refleksivlik jihatini cheklaydi. J. Rawls axloqiy idealni adolatning normativ tuzilishi bilan bog'lab, "axloqiy ideal – bu oqilona shaxslar adolatli jamiyatni tasavvur qilganda tan oladigan me'yoriy tamoyillar majmui" deya ta'kidlaydi.[6] Rawlsning yondashuvi axloqiy idealga ijtimoiy adolat mezonlarini qo'shib, uning siyosiy-falsafiy poydevorini mustahkamlaydi; ammo bu model tadrijiy jarayonlarning madaniy boyliklar bilan uyg'unlashuvini yetarlicha yoritmaydi.

Postrukturalizm vakili M. Foucault axloqiy idealni hokimiyat va bilim munosabatlari bilan bog'lab, "axloqiy ideal — bu subektning o'z-o'zini yaratish texnologiyasi bo'lib, har qanday 'mukammallik' konsepsiyasi ijtimoiy diskurslar bilan shakllantiriladi" deya ta'kidlaydi.[7] Bu qarash ideallarning ijtimoiy konstruktiv tabiatini ochadi, biroq axloqiy idealni haddan tashqari diskursivlashtirib, uning ontologik va mavjudlikka oid tomorlarini zaiflashtiradi. Shu bilan birga, S. Hauerwas axloqiy idealni jamoaviy fazilatlar bilan bog'lab, "axloqiy ideal – bu jamoaning ma'naviy hikoyalarida shakllangan xulqiy namunadir" deb ta'riflaydi.[8] Hauerwas yondashuvi idealning jamoaviy an'ana va jamoaviy identitet bilan bog'liqligini ko'rsatadi, ammo individning shaxsiy erkinlik va ma'naviy tanlovlariga yetarli e'tibor bermaydi. Sharq falsafiy an'alarida Konfutsiy axloqiy idealni jamiyatdagi uyg'unlik bilan bog'lab, "axloqiy komillik – bu insonning o'z tabiiy insoniyligini amalga oshirishidir" deya ta'kidlaydi.[9] Konfutsiy idealni jamiyatning axloqiy tartibotiga bog'laydi, ammo shaxsiy individuallik va ijodiy erkinlik jihatlarini zaifroq talqin qiladi.

Axloqiy ideal mohiyatan insonning o'zidan yuksakroq ma'naviy ufqqa intilishi, o'z mavjudligini mazmun bilan boyitish jarayoni sifatida qadriyatlar bilan o'ralgan muhim falsafiy tarkibiy qismni tashkil etadi. U jamiyatning normativ tizimi, tarixiy tajribasi hamda shaxsning ichki erkinligi o'rtasidagi murakkab dialektik aloqalar natijasida shakllanadi. M. Shellingning romantik-falsafiy qarashlari axloqiy idealni "insonning ruhiy tabiatida yashiringan ilohiy imkoniyatning amaliy o'z-o'zini ro'yobga chiqarishi" sifatida talqin etadi; u "axloqiy ideal — bu mavjudlikning ichki uyqudagi kuchini uyg'otadigan ruhiy zaruratdir" deya ta'kidlaydi.[10] Biroq Shellingning bu metafizik yondashuvi idealni haddan tashqari sakrallik bilan bog'laydi va uning ijtimoiy-shartli tabiatini soyada qoldiradi. Axloqiy idealning gnoseologik o'lchamiga urg'u beruvchi E. Husserl uni "ongning ma'noga yo'naltirilgan intensionalligi natijasida shakllanuvchi eng oliy normativ maqsad" sifatida belgilab, "axloqiy ideal ongning dunyoni ma'no bilan to'ldirish jarayonida paydo bo'ladigan eng sof hodisadir" deb qayd etadi.[11] Husserl yondashuvi idealning fenomenologik mohiyatini chuqur yoritadi, biroq bu yondashuv ijtimoiy maydonning bosimi va tarixiy kontekstlarning rolini yetarlicha yoritmaydi. Shuningdek, G. Hegel axloqiy idealni tarixiy ruhning taraqqiyoti bilan bog'lab, "axloqiy ideal — bu erkinlikning voqelikka aylanish jarayonidir" deb ta'kidlaydi.[12] Hegelning ushbu dialektik talqini idealning ijtimoiy-madaniy asoslanganligini ko'rsasa-da, uning jamiyatni mutlaq ruhning zaruriy rivoji sifatida talqin qilishi individual erkinlikni qisman ikkinchi darajaga tushiradi.

Zamonaviy antropologik etikada M. Shelerning izdoshi X. Plessner idealni "insonning chegaraviy tabiatidan kelib chiqadigan ochiq maqsad" sifatida baholab, "axloqiy ideal insonning biologik chegaralarni ma'naviy jihatdan ortda qoldirishga bo'lgan doimiy intilishidir" deya yozadi.[13] Bu qarash idealning antropologik dinamikasini ochadi, biroq uni universallashtirish bilan shaxsiy va madaniy farqlarni kamaytirib yuboradi. J. Dewey axloqiy idealni pragmatist nuqtai nazardan tahlil qilib, "axloqiy ideal — bu ijtimoiy tajribaning amaliy oqibatlari orqali sinab ko'riladigan o'zgaruvchan maqsaddir" deya ta'kidlaydi.[14] Deweyning ushbu fikri axloqiy idealning amaliy hayot bilan aloqasini kuchaytirsada, ideallarning chuqur metafizik ildizlarini soyada qoldiradi.

Zamonaviy kommunikativ falsafada A. Margalit axloqiy idealni "munosabatlarning axloqiy sifatini o'lchovchi, kimgadir munosib ehtirom ko'rsatish qobiliyatiga tayanadigan normativ mezon" sifatida talqin qilib, "ideal jamiyat qattiq qonunlar bilan emas, balki insonning qadrini tan oladigan ijtimoiy munosabatlar bilan quriladi" deya ta'kidlaydi.[15] Margalit modeli idealning etik-intersub'ektiv tabiatini yoritadi, biroq normativlikning institutsional mexanizmlarini yetarli asoslamaydi. Sharq falsafasida Jaloliddin Rumiy axloqiy idealni ruhiy poklanish orqali talqin qilib, "insonning ichki olamidagi ideal — bu uning ruhidagi quyosh bo'lib, harakatni yoritadi" deya yozadi.[16] Rumiy yondashuvi idealning ma'naviy-intuitiv tabiatini ochadi, ammo bu modelning sub'ektivligi universal normativlikni shakllantirishda muayyan qiyinchilik tug'diradi. Axloqiy ideal tushunchasi insonning mavjudlik mazmuniga yo'naltirilgan eng yuksak aksiologik gorizontni ifodalaydi. U shaxsning axloqiy dunyosi, jamiyatning normativ kutishlari va tarixiy-madaniy xotiraning chuqur qatlamlarida shakllanuvchi murakkab sintezdir. Shu ma'noda axloqiy ideal insonning o'zini ortga emas, balki oldinga — eng oliy ma'naviy imkoniyatga yo'naltiruvchi me'yoriy orientir vazifasini bajaradi. Bu holatni L. Feuerbach inson markaziga asoslangan antropologik yondashuvda shunday ifodalaydi: "axloqiy ideal — bu insonning o'z mohiyatini oliy namunada tasavvur qilishidan tug'iladigan normativ tasavvurdur".[17] Feuerbachning iqtibosi idealning antropotsentrik ildizlarini ochsa-da, uning diniy-ma'naviy qadriyatlarni kamaytirib baholashga moyilligi idealning transsendent mazmunini cheklaydi. M. Shellingdan farqli ravishda, S. Kierkegaard axloqiy idealni radikal shaxsiy mas'uliyat bilan bog'lab, "axloqiylikning eng oliy nuqtasi, idealning mohiyati shaxsning o'z oldida javobgarlikni tan olishi va unga sodiq qolishidir" deydi.[18] Kierkegaardning ushbu qarashi idealni individual erkinlikka bog'lagan holda teranlashtiradi, biroq uni haddan tashqari sub'ektivlashtirib yuborib, jamiyatning normativ hayotdagi o'rnini kamaytiradi.

P. Ricoeur axloqiy idealni insonning ma'nodirlik izlanishi bilan bog'lab, "axloqiy ideal — bu insonning hikoya qilinadigan hayot loyihasi orqali o'zini yaxshilik sari yo'naltirishidir" deya

ta'kidlaydi.[19] Ricoeur idealni "narrativ identitet" bilan bog'lab, axloqiylikni insonning o'z hayoti haqida quradigan ma'naviy talqin sifatida ko'rsatadi. Bu yondashuv idealning hermenevtik asosini ochsa-da, uni shaxsiy talqinlar bilan cheklash xavfini tug'diradi. Ijtimoiy-konstruktivistik yondashuvda P. Berger axloqiy idealning jamiyat tomonidan ishlab chiqarilishini ko'rsatib, "axloqiy tartib jamiyatning o'zini o'zi legitimlashtirish mexanizmidir" deya fikr bildiradi. Bunda axloqiy ideal ijtimoiy tizimning o'zini qayta tiklash quroli bo'lib ko'rinadi; ammo Berger modelida shaxsning ijodiy roli ikkinchi darajada qoladi. Aksincha, E. Fromm idealni aynan shaxsning ijodiy tabiatidan kelib chiqadigan hodisa sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, "axloqiy ideal — bu insonning mavjudlikni ijodiy tarzda tasdiqlashi, o'z mohiyatini faol ravishda yaratishidir".[20] Fromm yondashuvi axloqiy idealning psixologik va ekzistensial yetilish bilan bog'liqligini yoritadi, biroq uning normativ barqarorlikka e'tibori kamroq. A. Honneth axloqiy idealni tan olish (recognition) nazariyasi bilan bog'lab, "axloqiy ideal — bu shaxsning o'z qadrini tasdiqlashi va jamiyatning bu qadriyatni tan olishi jarayonida shakllanadigan normativ gorizontdir" deb ta'kidlaydi. Honneth modelining afzalligi idealni ijtimoiy adolat, hurmat va e'tirof bilan bog'lashidadir; ammo u idealning metafizik va ruhiy ildizlarini cheklangan tarzda talqin qiladi. Sharq falsafasida M. Iqbol idealni ruhiy taraqqiyot bilan bog'laydi va "axloqiy ideal — bu insonning 'khudi'ni uzluksiz ravishda kuchaytirish jarayonidir" deya ta'kidlaydi. Iqbolning ushbu pozitsiyasi idealning ijodiy-motivatsion tabiatini ochsa-da, jamoaviy axloqiy barqarorlikning institutsional asoslarini kam yoritadi.

Axloqiy idealni falsafiy anglash jarayonini chuqurlashtirishda uni inson mavjudligining ontologik, madaniy va aksiologik qatlamlari kesishgan murakkab ma'naviy konstruksiya sifatida talqin etish zarur. Bu yondashuv, bir tomondan, klassik axloqshunoslikning universallikka intilgan modellari, ikkinchi tomondan, zamonaviy madaniy pluralizmning fragmentlangan normativ maydoni o'rtasidagi ziddiyatni yengib o'tish imkonini beradi. M. Sheler axloqiy idealni qadriyatlar ierarxiyasining eng yuqori pog'onasida joylashgan "ruhiy intilishning eng oliy maqsadi" sifatida tariflab, "axloqiy ideal – bu insonning o'z-o'zini yuksaltirish yo'nalishidagi ruhiy zo'r berishining eng oliy namunasi" deya ta'kidlaydi.[21] Biroq, Shelerning modeli ruhiy qadriyatlar absolyutligi g'oyasiga suyanib, ijtimoiy-madaniy farqlanishning axloqiy ideal shakllanishiga ta'sirini yetarlicha hisobga olmaydi. B. Russell axloqiy idealni inson tafakkurining ratsional tamoyillariga bog'lab, "axloqiy mukammallik – bu insonning o'z harakatlarini umumiy farovonlikka qaratilgan ongli me'yor asosida qurish qobiliyatidir" deya ta'kidlaydi.[22] Uning yondashuvi axloqiy idealni ijtimoiy foydalilik mezonlari bilan bog'lashga xizmat qilsa-da, u idealning estetik, emotsional va ma'naviy-intuitiv jihatlarini haddan tashqari ratsionallashtiradi. A.Giddens axloqiy idealni zamonaviylik sharoitida shaxsiy identitetning reflektiv loyihasi bilan bog'lab, "axloqiy ideal – bu individning hayot loyihasida o'zini izchil ravishda axloqiy sub'ekt sifatida tiklash jarayonidir" deya ta'kidlaydi.[23] Bu yondashuv axloqiy idealning individual muvofiqlik va zamonaviy sub'ektivlik bilan bog'liqligini ochsa ham, ijtimoiy tizimlarning normativ bosimini to'liq yoritmaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Popper K. Conjectures and Refutations. – London: Routledge, 1963. – 112-b
2. Assmann J. Das kulturelle Gedächtnis. – München: Beck, 1992. – 16-bet.
3. Bergson H. Les deux sources de la morale et de la religion. – Paris: Gallimard, 1932. – 91-bet.
4. Camus A. Le Mythe de Sisyphe. – Paris: Gallimard, 1942. – 56-bet.
5. Luhmann N. Soziologische Aufklärung 5. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1991. – 103-bet.
6. Rawls J. A Theory of Justice. – Cambridge: Harvard University Press, 1971. – 132-bet.
7. Foucault M. The Care of the Self. – New York: Pantheon Books, 1984. – 87-bet.
8. Hauerwas S. A Community of Character. – Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1981. – 42-bet.
9. Konfutsiy. Lun Yuy (Analektlar). – Pekin: Renmin Press, 2001. – 49-bet.
10. Schelling F.W.J. Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit. – Hamburg: Meiner Verlag, 1994. – 64-bet.

11. Husserl E. Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology. – London: Allen & Unwin, 1931. – 112-bet.
12. Hegel G.W.F. Grundlinien der Philosophie des Rechts. – Frankfurt: Suhrkamp, 1986. – 184-bet.
13. Plessner H. Die Stufen des Organischen und der Mensch. – Berlin: De Gruyter, 1928. – 75-bet.
14. Dewey J. Ethics. – New York: Holt, 1932. – 144-bet.
15. Margalit A. The Decent Society. – Cambridge: Harvard University Press, 1996. – 11-bet.
16. Foucault M. The Care of the Self. – New York: Pantheon Books, 1984. – 87-bet.

REZYUME:

Mazkur ilmiy maqolada axloqiy idealning madaniy evolyutsiyasi, axloqiy ideallarning ijtimoiy-falsafiy mohiyati, ularning jamiyat ma'naviy hayotidagi o'rni hamda inson axloqiy kamolotini ta'minlashdagi ahamiyati kompleks tarzda tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: evolyutsiya, globalizatsiya, axloqiy ideal, ma'naviyat, axloq falsafasi, jamiyat, umuminsoniy qadriyatlar, axloqiy tamoyil.

РЕЗИОМЕ:

В данной статье освещены вопросы сущности понятий охранной деятельности и общественной безопасности, их взаимосвязи, а также определение роли охранной службы в обеспечении общественной безопасности.

Ключевые слова: общественная безопасность, общественный порядок, охранная служба, закон, правонарушения, физическое лицо, юридическое лицо, договор.

RESUME:

This article discusses the essence of the concepts of security activities and public safety, their interrelation, as well as the determination of the role of security services in ensuring public safety.

Keywords: public safety, public order, security service, law, offenses, natural persons, legal entities, contract.